

Житомирський національний агроекологічний університет

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ

З'ясовано сутність «бюджетної децентралізації» та запропоновано авторське бачення даного поняття. Систематизовано переваги та ризики від упровадження бюджетної децентралізації на регіональному рівні. Наведено їхню характеристику з позиції державного регулювання соціально-економічних процесів. Систематизовано особливості бюджетної децентралізації в Україні. З урахуванням сучасних підходів до розгляду децентралізації в теорії державного управління, акцентується увага на характерних рисах децентралізації, які необхідно враховувати під час визначення змісту

заходів щодо вдосконалення територіальної організації влади. Сформовано вибір напрямів, орієнтованих на шляхи зростання економічної та фінансової незалежності регіонів України. Розкрито зміст етапів реформи децентралізації в Україні.

Ключові слова: бюджетна децентралізація, органи місцевого самоврядування, бюджетні ресурси, регіональний розвиток.

Постановка проблеми

Наразі розвитку економіки України особливої актуальності набуває питання бюджетної децентралізації, оскільки вона є однією з базових умов незалежної та ефективної діяльності органів місцевої влади. Необхідність децентралізації зумовлена станом сучасного українського суспільства, потребою у посиленні громадського впливу на прийняття владних рішень, попитом на підвищення якості управління на всіх рівнях, з урахуванням необхідності мобілізації соціально-економічного потенціалу регіонів для подолання економічної кризи та залучення необхідних інвестиційних ресурсів. Одним з основних чинників підвищення ролі місцевого самоврядування є децентралізація державної влади, що зводиться до реформування бюджетної системи у напрямку формування її ланок як автономних і фінансово спроможних виконувати прийняті бюджетні повноваження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед науковців, які займаються проблемою осмислення процесу децентралізації, слід відзначити таких вітчизняних і зарубіжних учених: як: В. Б. Авер'янова, Г. В. Атаманчука, І. П. Бутко, В. М. Вакуленко, О. С. Ігнатенка, В. І. Кампо, В. М. Князева, Б. О. Кравченка, Н. Р. Нижника, Г. Петері, Л. Л. Тарангула, М. О. Пухтинського, Т. Хорват, В. В. Цветкова, В. М. Шаповала та н.. Проте наявних напрацювань недостатньо для повного втілення ідеї децентралізації у життя, а тому дане питання потребує подальших досліджень.

Мета, завдання та методика дослідження

Мета статті полягає у виявленні та науково-теоретичному обґрунтуванні сутності й особливостей децентралізації та наданні рекомендацій з удосконалення цього процесу, виходячи з міжнародного досвіду і реформ, проголошених й здійснюваних в Україні. Для досягнення мети дослідження нами поставлено і виконано такі завдання: удосконалено на основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури визначення поняття «децентралізація», охарактеризовано її види та визначено основні критерії, що зумовлюють потребу в децентралізації; проаналізовано процес децентралізації як один із чинників становлення і функціонування дієвого й ефективного державного управління; визначено основні тенденції, позитивні і негативні наслідки впровадження децентралізації в Україні.

Об'єктом дослідження є процес фінансової децентралізації. Методологічною основою дослідження є як загальнонаукові, так і спеціальні методи: конкретно-

історичний, що застосовувався при розгляді історичних передумов запровадження процесів децентралізації; пошуково-бібліографічний, який охоплює теоретичний аналіз, систематизацію і класифікацію архівних фондів, бібліотечних каталогів і друкованих джерел із питань децентралізації; порівняльного й статистичного аналізу фактів і явищ, їх синтезу, що використовувався для дослідження еволюції уявлень про децентралізацію, кращого розуміння динаміки розвитку нормативно-правової бази; прогностичний, що передбачає прогнозування, узагальнення незалежних характеристик опрацьованих матеріалів для формулювання висновків, рекомендацій і визначення шляхів подальшого розвитку децентралізації в Україні; діалектичний метод та системний аналіз. З метою забезпечення достовірності одержаних результатів використовувалися методи наукової ідентифікації і зіставно-порівняльного аналізу.

Результати досліджень

Будь-яка країна, яка здійснювала реформу децентралізації публічної влади, використовувала кращу зарубіжну практику, враховуючи при цьому індивідуальні специфічні особливості свого розвитку. Таким шляхом йде і Україна. При цьому важливим є не тільки розуміння практичних аспектів децентралізації та реформування місцевого самоврядування, а й чітке усвідомлення їх теоретичного підґрунтя, у тому числі базових дефініцій.

Згідно із загальним визначенням, децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів [9, с. 7].

Децентралізацію можна розглядати як систему управління, а також як сучасну парадигму державного управління. Погляди вчених на цю категорію різні і не зводяться до єдиної загально визнаної точки зору (табл. 1). Певна різниця в трактуваннях поняття децентралізації обумовлена використанням авторами різних підходів до дослідження її природи та форм.

Таблиця 1. Трактування вченими поняття «децентралізація»

Автор та літературне джерело	Визначення
1	2
Гурне Б. [4, с. 88], Авалов З. [1, с. 154]	спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень за визначеними питаннями або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня, що не входять у систему виконавчої влади, і є відносно незалежними від неї
Дроздовська О. С. [11, с. 22]	право незалежного прийняття рішень децентралізованими одиницями

Закінчення таблиці 1

1	2
Нижник Н. Р. [6, с. 16], Кукарцев О. [7, с. 103]	характерне для сфери державного управління явище, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, певний протилежний бік централізації, своєрідний засіб відображення централізації
Одінцова Г. С. [7, с. 112], Харитончук М.В. [5, с. 83]	самостійність у підходах до управління, з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей, при збереженні єдності в основному, суттєвому
Дрожжина С. [10, с. 4], Оболенський О. Ю. [8, с. 111]	процес передачі частини функцій та повноважень вищими рівнями управління нижчим
Бусел В. Т. [3, с. 218], Черкасов А. [13, с. 27]	система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління і має місце скасування або послаблення централізації (розширення прав низових органів управління)

Джерело: власні дослідження.

Отже, узагальнюючи наведені визначення, децентралізацію розглядають як процес передачі та розширення компетенцій (прав, повноважень), право незалежного прийняття рішень, систему управління, явище, спосіб територіальної організації влади. За децентралізованої моделі організації влади орган вищого рівня не може втручатися в діяльність органу нижчого рівня, не може здійснювати щодо нього управлінської діяльності та видавати накази чи розпорядження. Межі самоврядування органів, що виконують завдання на засадах децентралізації публічної адміністрації, визначаються заходами нагляду. При цьому, нагляд і контроль застосовують винятково у випадках та у спосіб, передбачений законом.

Децентралізація піддається аналізу з огляду не лише на територіальну організацію держави, але й з огляду на призначення, предмет та функції публічної адміністрації. Відтак, йдеться про різні види децентралізації, кожен з яких повинен мати відповідну правову форму у своїй практичній реалізації. Виділяють такі основні види децентралізації за суб'єктами та сферами впливу:

- *Територіальна децентралізація* – означає створення органів публічної адміністрації, які здійснюватимуть урядування в адміністративно-територіальних одиницях самостійно і незалежно від органів державної влади, перебуваючи поза їх ієрархічною системою й підпорядкуванням, тобто органів місцевого та регіонального самоврядування.

- *Функціональна децентралізація* – визнання самостійних і незалежних спеціалізованих організацій (об'єднань, спілок) суб'єктами владних повноважень із делегуванням їм права здійснювати певний обсяг завдань публічного характеру, зокрема, щодо урядування та виконання відповідних функцій у визначених законодавством сферах суспільного життя та згідно із встановленим порядком.

- *Предметна децентралізація* – професійне самоврядування як система управлінських взаємовідносин між усіма представниками певної професії, що

реалізується визначеною законом представницькою організацією, яка перебуває під наглядом органів державної влади [5, с. 74].

Децентралізація передбачає розмежування компетенції і конкретизацію повноважень як за вертикаллю, так і по горизонталю. *Вертикальна децентралізація* означає чітке визначення порядку прийняття рішень керівними органами різного рівня. Принциповими питаннями вертикальної децентралізації є: глибина ієрархічної децентралізації; обсяг та сфера повноважень нижчих владних ланок (усіх суб'єктів, що наділені правом здійснювати функції публічного значення) і організація системи нагляду та контролю за діяльністю цих органів. При цьому важливо розуміти, що йдеться не лише про органи публічної адміністрації, а й про інші суб'єкти (професійні об'єднання, підприємницькі структури).

Горизонтальна децентралізація означає розподіл та визначення функцій і компетенцій всіх інших елементів структури органів публічної адміністрації, крім керівного органу [4, с. 55].

При аналізі територіальної децентралізації варто відокремлювати три її системотворчі компоненти: політичну, адміністративну та фінансову децентралізацію.

Політична (демократична) децентралізація означає делегування політичної влади утвореним напівавтономним органам управління, які мають визначені права і політично підзвітні місцевим виборцям. Регіональні та місцеві органи управління не можуть бути повністю незалежними від центрального уряду. Прихильники політичної децентралізації вважають, що вона забезпечує більшу поінформованість у процесі прийняття рішень і кращу відповідність різноманітним інтересам суспільства. Специфічними її рисами є високий рівень фінансової автономії і виборність вищих службовців місцевого рівня.

Адміністративна (бюрократична) децентралізація полягає в тому, що на органи місцевого самоврядування покладено завдання, а відтак, функції і повноваження щодо задоволення публічного інтересу в межах відповідної території. Йдеться про передачу повноважень, якими раніше був наділений лише один державний орган, декільком владним структурам, кожна з яких відповідає за певну ділянку управління місцевим співтовариством. За адміністративної децентралізації місцеві органи влади не є повністю залежними і отримують часткову фінансову і структурну автономію.

Фінансова (економічна) децентралізація передбачає чітке закріплення відповідних джерел надходжень або трансфертів із державного бюджету за місцевими бюджетами для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень.

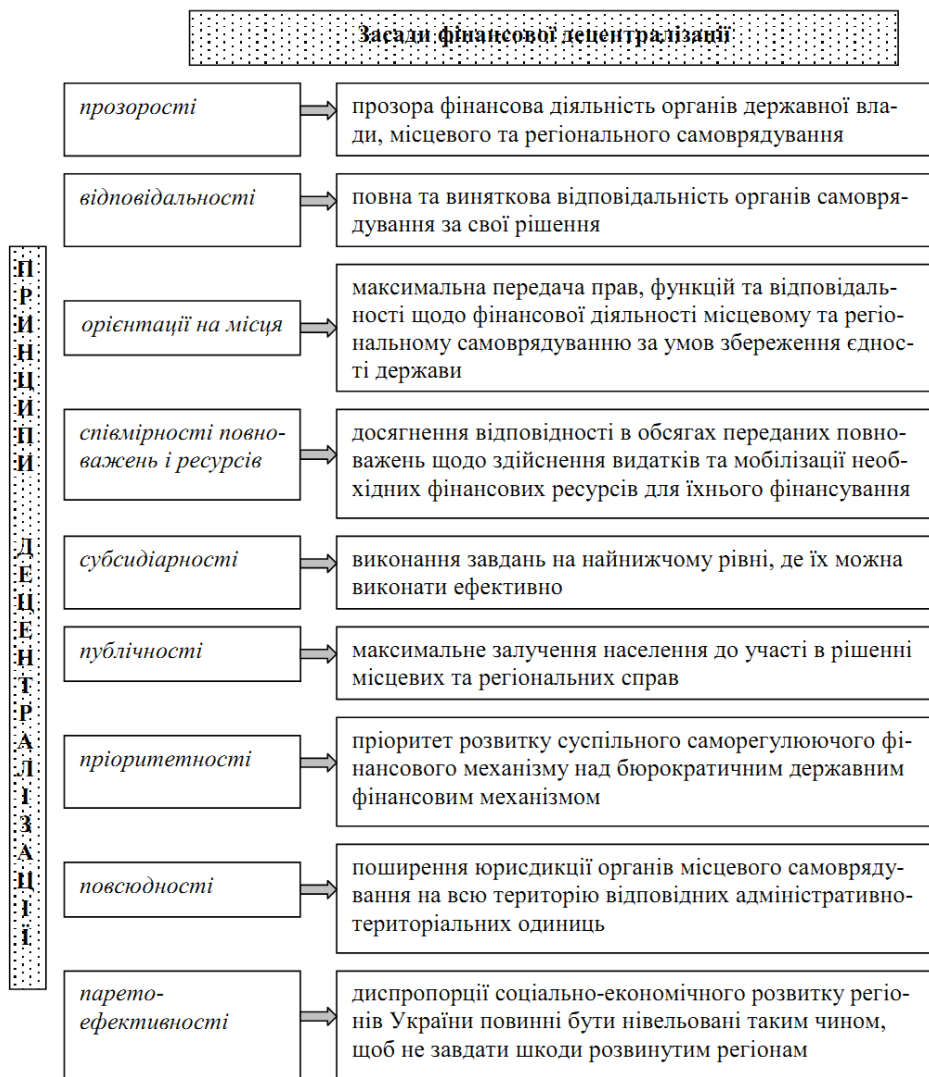

Рис. 1. Принципи фінансової децентралізації

Джерело: власні дослідження.

На наш погляд, під фінансовою децентралізацією слід розглядати не лише передачу фінансових ресурсів, оскільки цей процес значно ширший та включає також передачу повноважень у фінансовій сфері (витаткових, дохідних, податкових) [14, с. 716].

Різновидом фінансової децентралізації є *бюджетна децентралізація*, яка допускає незалежність бюджетів усіх рівнів, а саме: закріплення за кожним

рівнем управління власних джерел доходів, право самостійно визначати напрями витрат, недопущення вилучення додаткових надходжень, право на компенсацію витрат, які виникають внаслідок рішень вищих органів влади й управління, право надання податкових та інших пільг тільки за рахунок власних доходів, право запозичення у певних законодавчих рамках.

Стандартної моделі децентралізації не існує. Процеси та процедури відрізняються один від одного й залежать від основних цілей і завдань, а також організаційної структури та механізмів реалізації. Розрізняють такі методи досягнення цілей та завдань фінансової децентралізації: деконцентрацію, деволуцію та дивестування.

Під час фінансової *деконцентрації* органи центральної державної влади делегують частину своїх функцій органам місцевої та регіональної державної влади, регіонального й місцевого самоврядування, при цьому право прийняття рішень та контроль за їхнім виконанням залишається за першими. При деконцентрації держава узурпує не тільки державні справи, а й місцеві. В Україні проявом деконцентрації слугує діяльність управлінь та відділів освіти, охорони здоров'я, культури тощо, що підпорядковані профільним міністерствам. Вони є органами державної влади на місцях і водночас, виконують доручення органів місцевого та регіонального самоврядування, таким чином працюючи у певному рамковому просторі.

Фінансова *деволуція* передбачає передачу органами центральної державної влади частини своїх функцій та повноважень органам регіонального й місцевого самоврядування, які їх автономно виконують. Деволуція – це та форма децентралізації, яка може призвести до реального самоврядування. На неї покладаються найбільші надії, але з нею ж пов'язаний найбільший ризик. В Україні ця форма поки що не знайшла свого реального втілення [6, с. 48].

Дивестування означає передачу функцій та повноважень із надання суспільних благ чи розміщення замовлень приватним підприємствам та громадським організаціям.

Слід зазначити, що є й інші думки щодо визначень деконцентрації і деволуції та їхнього підпорядкування загальній дефініції – децентралізації. Так, Черкасов зазначає, що децентралізація та деконцентрація є двома різними видами переміщення владних повноважень із центру на місця [13, с. 37]. Цієї позиції дотримуються Моргос П. [12], Грицяк І. [9, с. 38], Бребан Г. [8, с.87]. Ми не поділяємо думки авторів і стверджуємо, що деконцентрація є лише способом досягнення цілей децентралізації, отже, є її методом.

Під час фінансової децентралізації дієвими є такі інструменти: делегування фінансових повноважень, передача та формування власних фінансових повноважень, передача закріплених джерел надходжень до територіальних бюджетів, надання трансфертів із центрального бюджету, розміщення замовлень серед приватного сектора економіки. Фінансова децентралізація завжди

одновекторна: з вищестоящої влади до нижчестоящої та від органів влади до господарюючих суб'єктів.

Отже, у проведенні фінансової децентралізації є свої позитивні та негативні моменти (рис. 2). До основних переваг віднесемо:

- більш повне забезпечення потреб жителів територіальних громад у суспільних благах. При наданні суспільних благ центральною владою інтереси окремого індивідуума губляться серед великої чисельності населення. Боголепов Д. П. зазначав, що «окрім тих функцій, які держава виконує як єдине ціле, в кожній її частині існує цілий ряд потреб, що не мають загальнодержавного інтересу, але є суттєво важливими для окремої території. З одного боку, забезпечити задоволення таких інтересів держава не в змозі. З другого – на місцях краще розуміють потреби і вподобання населення, тому передача окремих функцій держави на локальний рівень сприяє задоволенню інтересів жителів окремих територій» [2, с. 198];

- більш швидше, порівняно із державною центральною владою та органами державної влади на місцях, реагування на зміну потреб жителів територіальних громад;

- ефективніша участь громадян у рішенні справ місцевого характеру, громадська відповідальність та громадський контроль;

- розвиток конкурентних засад між органами місцевого та регіонального самоврядування;

- створення «механізму врівноваження владних повноважень на різних рівнях управління» [11, с. 23];

- прозорість, публічність і спрощення процедур прийняття владних рішень;

- можливість стратегічного планування, що сприяє соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць;

- покращення результативності виконання функцій та завдань через їх передачу на місцеві і регіональні рівні, які краще володіють інформацією про місцевий стан справ (економія бюджетних ресурсів при збільшенні якості надання суспільних благ населенню);

- розробка та впровадження інновацій через можливість нестандартних підходів до розв'язання завдань місцевого характеру;

- розвиток демократичних засад у суспільстві, піднесення політичної культури серед населення веде до збільшення частки добровільної сплати податків і зборів;

- правильне визначення пріоритетності у витрачанні бюджетних ресурсів тощо.

Світова спільнота до недоліків фінансової децентралізації відносить:

- свідоме або несвідоме (внаслідок більш вузького погляду місцевого та регіонального самоврядування порівняно із загальнодержавним) перешкоджання проведенню державних програм через місцеві пріоритети, у тому числі, коли загальнодержавні інтереси не корелюються із місцевими або регіональними;

- неузгодженість делегованих видаткових повноважень і обов'язків з ресурсами для виконання державних функцій [10];

- необхідність посилення державного контролю за виконанням делегованих державою функцій;
- можливість збільшення міжрегіональних диспропорцій та нерівномірного соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. На наш погляд, намагання піднесення розвитку власних територій через зацікавленість місцевого та регіонального самоврядування в результатах своєї роботи має не породжувати, а згладжувати наявні міжрегіональні диспропорції;
- ризик місцевих органів влади опинитися в руках невеликої, але надзвичайно організованої місцевої еліти, інтереси якої в подальшому вони змушені будуть лобіювати;
- низький рівень підготовки кадрового ресурсу органів місцевого самоврядування до децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування;
- інформаційний вакуум, який сьогодні є в країні щодо проведення децентралізації влади та адміністративної реформи.

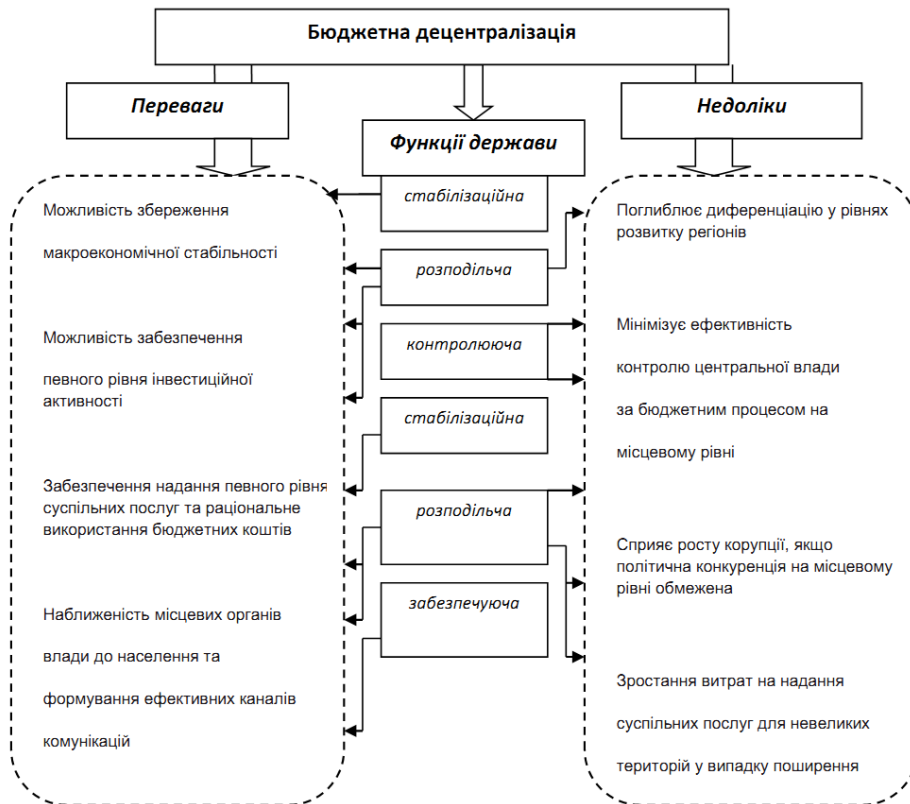

Рис. 2. Переваги й недоліки бюджетної децентралізації

Джерело: власні дослідження.

В Україні процес децентралізації розвивається досить непослідовно, «стрибками» в бік централізації і навіть узурпації публічної влади, а також супроводжується елементарною безграмотністю щодо розуміння сутності децентралізації з боку владної еліти, необхідності врахування думки експертного середовища [14, с. 715]. Спротив децентралізації посилюється, бо відчувається загроза звичній організації влади, поширюються міфи щодо децентралізації, адміністративної та територіальної реформ.

Несприйняття децентралізації пояснюється ще й страхом радикальних змін підходів до формування доходної та видаткової частин місцевих бюджетів, визначення основ трансфертної політики й організації міжбюджетних відносин. Головні завдання децентралізованої моделі управління і шляхи їх реалізації полягають у наступному.

1. Забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів:

- автономність місцевих бюджетів, тобто самостійне формування місцевих бюджетів не за принципом «згори вниз» чи «знизу вгору»;
- незалежне формування та затвердження місцевих бюджетів (бюджетний процес не залежатиме від прийняття державного бюджету);
- започаткування переходу від триступеневої до двоступеневої бюджетної моделі;
- закріплення за кожною ланкою самоврядування (громада, районна, регіональна одиниця) стабільної прибуткової бази для реалізації їх функцій та стимулювання податкоспроможних громад;
- вільне (в межах, визначених Податковим кодексом України) регулювання органами місцевого самоврядування ставок місцевих податків і зборів;
- скасування механізму вилучення коштів до державного бюджету;
- можливість переходу на банківське обслуговування розпорядників коштів місцевих бюджетів.

2. Закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів і стимулювання податкоспроможних громад:

- формування єдиного кошика доходів без поділу на I і II;
- скасування процедури доведення індикативних показників до місцевих бюджетів;
- ліквідація практики надання середньострокових позик;
- визначення єдиних нормативів відрахувань за кожною ланкою бюджету з податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств.

3. Посилення відповідальності профільних міністерств за збалансованість фінансових ресурсів та галузевих політик, зокрема через механізм надання освітньої та медичної субвенцій, субвенції на підготовку робітничих кадрів.

4. Розширення видаткових повноважень місцевих органів влади шляхом передачі на фінансування з місцевих бюджетів окремих бюджетних програм та закладів, які наразі фінансуються з державного бюджету.

5. Запровадження нового механізму бюджетного регулювання та вирівнювання:

- прямі міжбюджетні відносини державного бюджету із громадами з чисельністю жителів більше 5000 осіб;
- запровадження нової системи вирівнювання за доходами та видатками (на 1 жителя) замість системи збалансування місцевих бюджетів;
- уникнення перерозподілу фінансового ресурсу і зустрічних фінансових потоків шляхом встановлення стабільних прибуткових джерел та закріплення видаткових повноважень у розрізі ланок бюджетів для виконання ними притаманних їм функцій;
- запровадження нових видів міжбюджетних трансфертів (субвенція на надання освітніх послуг загальноосвітніми навчальними закладами, підготовку робітничих кадрів ПТУ, надання медичних послуг).

Дана модель управління, безумовно, є перспективною з точки зору організаційно-правового забезпечення фінансової децентралізації, але не виключає низки проблем, які можуть виникати у процесі її запровадження і реалізації. Процес лібералізації управлінських рішень має пройти доволі тернистий шлях (рис. 3).

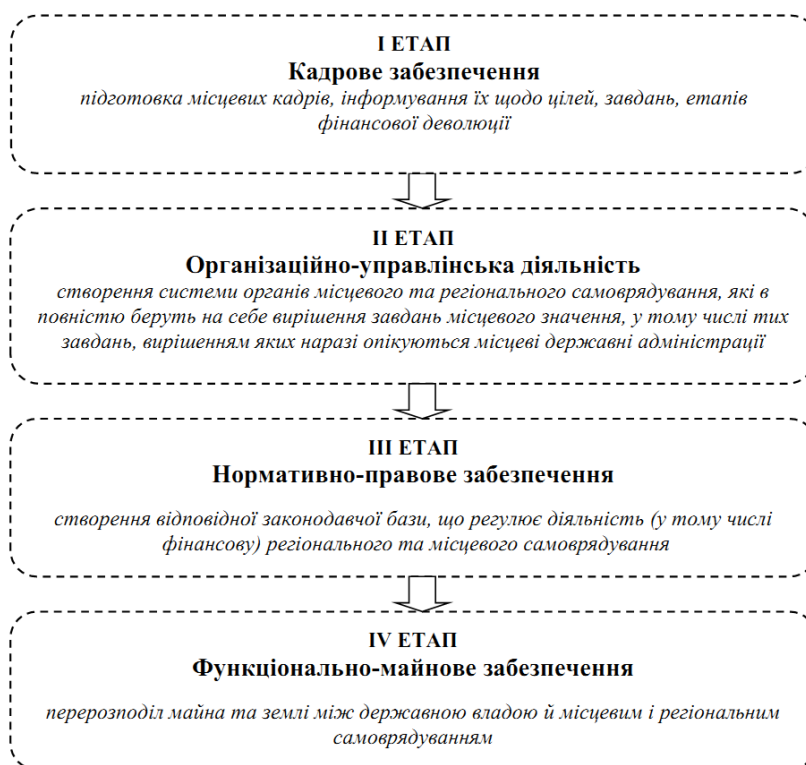

Рис. 3. Рациональна черговість проведення децентралізації

Джерело: власні дослідження.

Поетапна децентралізація має бути здійснена шляхом упровадження прозорих правил передачі повноважень тим регіонам, які демонструють достатню готовність взяти на себе відповідні зобов'язання щодо надання державних послуг. Це передбачає, по-перше, існування реального регіонального суб'єкта, що бере на себе відповідальність за реалізацію додаткових повноважень, по-друге, наявність у нього комплексу ресурсів (управлінських, організаційних, інтелектуальних, кадрових), які потрібні для додаткової роботи, і, по-третє, прозорі механізми та схеми використання повноважень тощо [10].

Німецький професор конституційного права Т. Вюртенберг вважає, що, перш ніж впровадити в Україні децентралізацію, слід застосувати, як у Німеччині, окремі елементи конкурентного федералізму, тобто надати обласним громадам більшої гнучкості у визначенні їх територіального поділу й організації управління [10].

Досвід реформування місцевого самоврядування в Центральній та Східній Європі свідчить, що основним завданням перехідного періоду у цих країнах є реорганізація форм контролю над місцевою владою з боку центральних органів, поступова передача повноважень і розбудова органів місцевого самоврядування. Недостатньо мати закони, які проголошують розмежування функцій між владою різних рівнів, потрібно наповнювати це розмежування реальним змістом [9, с. 16].

Передані та делеговані функції місцевому й регіональному самоврядуванню повинні бути узгоджені між собою. Під них має сформуватися фінансова база самоврядування. Кінцевою метою процесу децентралізації влади у країні має стати система партнерських відносин, а не відносин протистояння державної влади та місцевого й регіонального самоврядування.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, подальша реалізація політики фінансової децентралізації або фінансової деволуції повинна передбачати проведення реальних бюджетної та податкової реформ, які у свою чергу, мають корелювати з реформуванням інституту місцевого самоврядування й адміністративно-територіальним устроєм країни, що дозволить підвищити рівень фінансової незалежності місцевих органів самоврядування. А емпіричний аналіз взаємозв'язку бюджетної децентралізації та економічного росту по Україні буде предметом наших подальших розвідок.

Література

-
1. Авалов З. Децентрализация и самоуправление во Франции [текст]; Департаментские собрания от реформ Бонапарта до наших дней: полит. исследование / З. Авалов. – СПб.: [б. и.], 1905. – 347 с.
 2. Боголепов Д. П. Краткий курс финансовой науки [текст]: учеб. для вузов. / Д. П. Боголепов; 2-е изд., испр. и допол. – Х.: Пролетарий. – 1929. – 315 с.

-
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь, Перун, 2001. – 1440 с.
 4. Гурне Б. Державне управління [текст] / Б. Гурне; пер. з франц. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1994. – 165 с.
 5. Державне управління / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко. – К.: Знання-Прес, 2008. – 343 с.
 6. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація [текст]: монографія / кол. авт. ; відп. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К.: УАДУ при Президентіві України, 1997. – 448 с.
 7. Державне управління і менеджмент [текст]: навч. посіб. у таблицях і схемах / Г. С. Одінцева, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов [та ін.]; за заг. ред. проф. Г. С. Одінцевої. – Х.: ХарПІ УАДУ, 2002. – 492 с.
 8. Державне управління та державна служба [текст]: словн.довід. / уклад. О. Ю. Оболенський. – К.: КНЕУ, 2010. – 480 с.
 9. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: [навч. посіб. для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування]. – К.: ПРООН/МПВСР. – 2009. – 269 с.
 10. Дрожжина С. Теоретичні аспекти впливу процесів децентралізації влади на рівень демократії в державі [Електронний ресурс] / С. Дрожжина; Донецький державний університет економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=642>.
 11. Дроздовська О. С. Теоретичні засади фінансової децентралізації [текст] / О. С. Дроздовська // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 19–25.
 12. Моргос П. Процес децентралізації: деякі основні концепції розподілу повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади [Електронний ресурс] / П. Моргос. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060513.html>.
 13. Черкасов А. Сравнительное местное управление: теория и практика [текст]: монографія / А. Черкасов. – М.: Изд. группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1998. – 160 с.
 14. Фещенко Н. М. «Подвійне дно» реформи місцевої влади / Н. М. Фещенко/ Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України «(17 – 18 листопада 2015 р.)». – Житомир: Вид-во «ЖНАЕУ», 2015. – С. 715 – 717.
-